

Zirkuli Péter

Kulturális diplomácia. A francia változat

1.

■ „Hogy is van... hogy is van... van...”

Ej, a macska rúgja meg, *c'est la question, ma très chère demoiselle!*”

(... ez a kérdés, drága kisasszonykám!)

Ezek első mondatai Thomas Mann először 1901-ben megjelent családrégényének, *A Buddenbrook háznak*.¹

Tolsztoj pedig így kezdi a *Háború és békét* (1885):

„*Eh bien, mon prince, Gènes et Lucques ne sont plus que des apanages, des jószág, de la famille Buonaparte. Non, je vous préviens, que si vous ne me dites pas, que nous avons la guerre, si vous vous permettez encore de pallier toutes les infamies, toutes les atrocités de cet Antichrist (ma parole, j'y crois) – je ne vous connais plus, vous n'êtes plus mon ami, vous n'êtes plus hűséges rabszolgám, comme vous dites. De azért isten hozta, isten hozta. Je vois que je vous fais peur, foglaljon helyet és beszéljen.*”

(Nos, hercegem, Genova és Lucca most már nem egyébe, mint a Bonaparte-család jószága. Figyelmeztetem, ha azt állítja, hogy nem lesz háború, ha még mindig megengedi magának, hogy mentegesse ennek az Antikrisztusnak (szavamra, én hiszem, hogy az) minden galádságát, minden erőszakoskodását, akkor nem ismerem többé, akkor nem barátom – vagy ahogy mondani szokta – nem hűséges rabszolgám többé. Látom, megijedt tőlem.)

Igy szólt 1805 júliusában a híres Anna Pavlovna Scherer, Marija Feodorovna cárné udvarhölgye és bizalmasa, ezzel köszöntve a magasrangú, méltóságteljes Vaszilij herceget, aki elsőnek érkezett estélyére.²

A hercegi beszélgetés továbbra is részint franciául folyik, és Tolsztoj lefesti, milyen is ez a francia szó és beszédmód: „Azon a cikornyás francia nyelven beszélt, amelyen nagyapáink nemcsak beszéltek, hanem gondolkoztak is; olyan halk, pártfogói hanglajtással, amely a nagyvilági és az udvari életben megöregedett jelentős személyiségek sajátja.”³ Amúgy Tolsztoj korábban, külhoni utazásai során Franciaországba is ellátoga-

tott, a népnevelés híveként iskolákba, tanórákra is, hol – francia életrajzírója szerint – „az volt a benyomása, mintha szervezett fojtogatásnak volna a tanúja. A gyerekeket túlságosan szigorú fegyelemnek vetették alá, és ezzel képmutatásra nevelték őket.”⁴ Felejtí így író is, életrajzírója is, hogy önfegyelem s egyéb más tulajdonságok mellett az szintén része a civilizációnak, melyet jobb családoknál házitanító, nevelő is terjesztett.⁵

Német nagypolgár s orosz arisztokrata egyaránt franciául társalgott tehát. Ez volt az a másfél-két évszázad, amikor Európa franciául beszélt, mikor is Európa az elitet jelentette; a közeli, távoli minta pedig a francia Udvar volt – még aztán is, hogy már nem volt a Napkirály értelmében vett Udvar. Maga a nyelv nemcsak a latint szorította ki a szellemi elit esetében, hanem a különféle nyelvjárások közül a központosított államban a királyét juttatta érvényre. Történetének angol kutatója ezért azt írta meg monográfiájában, hogy miként vált nyelvvé egy nyelvjárás oly módon, hogy a kormányzati, adminisztrációs nyelvhasználatot érvényesítette – egyszermind az írásbeliséget és az összetett gondolkodásmódot – , társítva mindehhez „presztiízt és irodalmi kincsestárat”.⁶ Mozgató természetesen nem lehetett pusztán a központi akarat, kellett hozzá a magasabb mintát követő szándék, a felfelé törekvő asszimiláció. Mesteri leírását adja ennek „szociogenetikus és pszichogenetikus” vizsgálódásaiban Norbert Elias mint a „civilizáció folyamatának” történeti-szociológiai rajzát, mely rajz kettős mozgást ábrázol: a polgári emberek udvarképessé válásának és az udvari emberek elpolgárosodásának mozgásformáit, melyeknek következtében „a francia nyelvet döntően az udvar és az udvari társaság hordta ki”.⁷

Az így kihordott nyelv s vele a képviselt civilizációs modell vonzereje roppant nagy volt. A XVIII. században művei egy részét franciául írja Rákóczi Ferenc; az angol Beckford franciául meséli el különös keleti történeteit;

Lord Chesterfield nevelési célzattal Párizsba küldi fiát, ott tartózkodása alatt (1750–52) levelekben látja el tanácsokkal; arisztokrata ismerőseinek franciául ír érdekében;⁸ a német Grimm valóságos párizsi tudósítóként küldi az európai udvarokba krónikás leveleit, természetesen franciául (1753–73 között);⁹ s élete végén a kalandor olasz, Casanova franciául beszél el élete történetét és így tovább. Később a román negyvennyolcas nemzedék tagjai addig kívántak egymásnak jónapot franciául Bukarestben, hogy bonzsurisztáknak (*bonjouristes*) nevezték őket.

2.

A XIX. század fővárosa – mondta Párizsról a német esszéíró, Walter Benjamin –, de az értelmiséget, kivált a művészeket tekintve az ezerkilencszáz ötvenes-hatvanas évekig megőrizte ezt a státuszát.

Maga a legújabbkori „értelmiség”, az entellektüel is francia találmány, igaz, előképét a XVIII. században philosophe-nak nevezték, ami nem filozófust jelentett, hanem afféle szabadgondolkodó, „független” értelmiségit, aki a szalonok úri közönsége által kimunkált társalgás művészetében is jártas.¹⁰ Ludwig Börne sok párizsi levelének egyikében, az 1830. december harmincegyedikében el is csodálkozik rajta, miért áll társasági meghívóján, a nyomtatott belépőjegyen az, hogy „*conversation philosophique*”, amikor ott valóban szellemesen csevegnek különféle kérdésekről, de

korántsem a klasszikus német filozófia értelmében vett filozófus módjára.¹¹ Igaz, mindeközben nem győz betelni a mindenütt zajló társalgással, megörvendeztetni „a megszámlálhatatlan embertömeg”, s úgy érzi: „itt többé nem voltam egyedül, itt okos voltam ezer más okos között, bolond ezer másik bolond között...”¹²

Ez a közeg munkálja ki, máig hatóan, a „szabadon lebegő”, közvéleményt formáló értelmiségi alakját. S ez a közeg és szellemiség csábítja Párizsba értelmiségiek és művészek sokaságát, valamint a különféle forradalmárokat, kik nem az udvarra, szalonra és emlékére, hanem a haladás egyetemes jelképére vetették vigyázó szemüket. (Párizs egyik csendes mellékutcájában máig márványtábla hirdeti, hogy ott lakott Lenin – amúgy egy ferences kolostorral szemközt lévő ház falán.)

Ők mindannyian közletről szándékoztak szemügyre venni „az emberiség örökös bajnokát” – foglalja össze a kifelé is sugárzó francia önképet klasszikus könyvében Eckhardt Sándor. A bajnok, „nyelvének, irodalmának egyetemes jellege” folytán, „az emberiség oktatását, művelését hajtja végre” társas erényei, „a szellemesség, finomság, báj” révén (mely erényei civilizációként ellentétei a német *Kultur* „komorság, durvaság, esetlenség” adta jellegének).¹³

Munkácsytól, Justh Zsigmondtól Adyn, Illyésen, Márain, Koestleren át Hantai Simonig, Román Viktorig sokan voltak a magyar Párizs-járók. A románok közül többen francia íróvá lettek (Cioran,

Ionesco...). Portugálok, spanyolok, német emigránsok (köztük az előbb idézett Elias), latin-amerikaiak s közel- és közép-keletiek éltek hosszabb-rövidebb ideig Franciaországban. Legtöbbjük úgy érezte, valamiképp a centrális idő tartományába lépnek a francia nyelv, ország, főváros által – kitörnek periferikus, vidékies létükből. A mexikói világpolgár, Octavio Paz beszéli el (több esszéjében, és a Nobel-díj átvételkor mondott beszédében is), miként élte át ezt a találkozást a centrális idővel.¹⁴ A perzsa Szadek Hedaját pedig úgy látja: francia olvassmányai, majd párizsi időzései segítették hozzá, hogy rálátása legyen saját teheráni világára – egyszerre láthassa közléről és kívülről. „Eckermannjának”, a vele történt találkozásokat, beszélgetéseket könyvbe foglaló Farzanehnek tanácsolja: ha már Párizsba készül, tanuljon ott etnológiát, hiszen ő maga, noha nem járt egyetemre a francia fővárosban, ott lett önetnológus, önnön világának feltérképezője.¹⁵

3.

A kulturális diplomácia valamely országot szándékszik elvinni a világon mindenova, egyszersmind arra törekszik, hogy saját országát megnyissa a nagyvilágnak. A francia változat tehát egyrészt úgy működött, hogy a világ kereste fel Franciaországot. (Az *Idegen emberek* élményvilágáról roppant pontosan szól Márai regénye.¹⁶) Másrészt meg úgy, hogy Franciaország kereste fel a világot – nagyhatalomként, gyarmatosítóként, mely gyarmatosítást a civilizáció terjesztésének látott.

Pártállástól független kiindulópont ehhez a tétel, hogy a francia értékek egyetemeseek. Katolikus író, Georges Bernanos (1888–1948) a francia hon „természetfeletti küldetéséről” beszél.¹⁷ A roppant jobboldali publicista, Charles Maurras (1868–1952) szerint Franciaország azért példaadó mindenütt, mert az ő szabadalma a nemzetállam. A szocialista Jean Jaurès (1859–1914) pedig úgy látja: Franciaország és a civilizáció egyet jelent.¹⁸ Azt pedig az 1946-i alkotmány is tartalmazza, hogy „Franciaország vezeti a népeket, amelyek fölött gondoskodást vállalt”.¹⁹

A francia gyarmatosítás történetének három szakasza különíthető el. 1534-ben, Kanada elfoglalásával indul az első, mely 1803-ban, Louisiana eladásával zárul. (Haiti 1804-ben lett független.) Ekkoriban Napóleon Egyiptomban kalandozik, s viszi Párizsba az ókori leleteket; kivált pedig arról álmodozik, hogy erőszakkal egyesíti Európát, melynek nyelve nyilván a francia lesz, hisz az elit már amúgy is tud franciául.²⁰ A második szakasz Algéria gyarmatosításával kezdődik 1830-ban,

a második világháború előtt éri el csúcspontját (pl. az 1931-es gyarmati kiállítással Párizsban). E szakasz első részében különösebb érzelmek nem kísérik a folyamatot, csak gazdasági megfontolások. Az 1870-ben a németek ellen elvesztett háború után válik nemzeti ügyé, „kiváltképp nagy helyet foglalva el Franciaország érzelmi és erkölcsi történetében”.²¹ Táplálja az érzelmi történetet a felsőbbrendűség minden gyarmatosítást kísérő érzése: „a hittérítői küldetéstudat, a monopolkapitalista gazdasági doktrína és a katonai fölény tudata” – sorolja az összetevőket a „vadak” és „civilizáltak” kapcsolatait feltérképező svájci kulturális antropológus.²²

A földkerekség egy tizede tartozik a harmincas években a birodalomhoz, a Föld lakóinak pedig öt százaléka. A „francia erő” a „világon mindenütt jelen van”, mondja a köztársaság elnöke 1939-ben, s állítja, ő maga tapasztalta meg, milyen „mély érzelmekkel s teljes odaadással” kapcsolódnak az anyaországhoz a gyarmatok.²³ A német megszállás után a kollaboráns kormány is előszeretettel hivatkozik a gyarmatbirodalmi eszmére, de a hivatkozásnak igazi súlya és ereje a Szabad Franciaország, Charles de Gaulle és a londoni emigráció esetében van, mely úgy tartja, Hitler csak Franciaországot szállta meg, a birodalom, mint az ellenállás terepe és háttországa, rendületlenül francia. A birodalom nélkül Franciaország csupán felszabadult ország volna – mondja 1945 végén a konzultatív nemzetgyűlés egyik tagja –, de birodalmának köszönhetően most győztes ország.²⁴ Kevéssel ezután (1946 októberében) névváltozás következik, a gyarmatbirodalom (*Empire coloniale*) Francia Unió (*Union française*) lesz (majd 1958-ban Francia Közösség-*Communauté française*). Ez azonban már a történet harmadik szakaszának, vagyis a gyarmatosítás végének eseménysorozata. A nyolcvanas évekbe a hajdani birodalomnak mindössze egy százaléka maradt francia felségterület.

A Birodalom velejárója volt az ún. orientalizmus, nyelvi-kulturális örököse pedig a frankofónia. A gyarmati és kulturális világjárás persze angol íróknak, tudósoknak, kutatóknak s más kalandoroknak is kedvelt foglalatosságuk volt.²⁵ Francia írók pedig a XIX. században (meg azután is) egymást követve bolyonganak Keleten, vagyis pontosabban: délen és keleten, a mediterrán térségben – Chateaubriand-tól Lamartine-on, Nervalon, Flaubert-en át Pierre Lotiig – ki-ki jellege, vérmérséklete, nyitottsága szerint. Chateaubriand például félbeszakítja körutazását, mert Spanyolországban van gáláns találkaja (azóta se tudni, melyik arisztokrata hölgygel). Nerval esetében a kutatók máig nem tudják

eldönteni, valóban mindenütt járt-e, vagy sok helyet csak egyéb beszámolók alapján írt le. Flaubert nemcsak anyagot gyűjtött karthágói regényéhez, hanem valóságos előfutára is lett a szexurizmusnak.²⁶ Pierre Loti meg, miután tengerésztsztként bejárta az egész világot, keleti fényűzéssel és stílusban rendezte be villáját. Festőknél Közép-Európában is feltűnik az „orientalizmus” (pl. Klee, Csontváry), de franciául Delacroix-tól Chassériau-n át Matisse-ig oly gazdag az anyag, hogy nagy kiállítások sorát rendezhették belőle az utóbbi években.²⁷ Külön forrásanyag az észak-afrikai szefárd zsidó közösség ihlette festmények, rajzok gyűjteménye – ez a közösség s vele a több százados arab–zsidó együttélés ugyanis a gyarmatbirodalom végével megszűnt (tagjai részint Izraelben, részint Franciaországban telepedtek le).²⁸

Gazdasági értelemben a gyarmatok kiszolgálták a francia országot (mezőgazdaság, ún. gyarmatárúk, nyersanyag), mivel azonban – kivált a birodalom csúcskorszakában – civilizációs volt a célzat, Franciaország törekedett nyelvének, ügyvitelének exportjára. S ebben az egyház is részt vett.²⁹ Az egyik civil szervezet (a Misson Laïque Française) alapítója, ki tanítóként maga is dolgozott Afrikában és Libanonban, sajnálta ugyan, hogy integráció volt a cél, s nem a helyi adottságokhoz való alkalmazkodás,³⁰ de a francia köznevelés kitelepítése eredménnyel járt – amennyiben elég gyorsan nagyrészt helyi tanerők kapcsolódtak a kiküldött francia néptanítók munkájához. Igaz, a központosított francia közoktatás okozott groteszk jeleneteket. Gyakran idézett oktatástörténeti anekdota, hogy – mivel ez volt régimódi tankönyvek egyik kezdő mondata – arab meg színes bőrű gyerekek is szorgosan szajkózták: „őseink, a gallok...”.

Magát a frankofónia terminust 1880 táján ajánlotta egy földrajztudós a franciául beszélő személyek, országok megnevezésére. Francia statisztikák szerint kétszázhetvennégy millióan beszélnek a francia nyelvet szerte a nagyvilágban, s harminckét országban hivatalos vagy egyik hivatalos nyelv.³¹ A Frankofónia Nemzetközi Szervezete (OIF – *Organisation Internationale de la Francophonie*) feladatának tekinti a nyelven kívül az oktatás és nevelés, a kultúrák közti párbeszéd, a békés együttműködés pártolását. E szervezetnek ötvennégy állam s kormány a rendes tagja, három társult tag, huszonhárom pedig megfigyelő tag. (Állam s kormány – azért a megkülönböztetés, mert például belga részről tag egyrészt maga a szövetségi állam, másrészt a Brüsszel–Wallon Föderáció.) A rendes tagok jobbjára a volt gyarmatok, illetve azok az országok, amelyeket

Franciaország hagyományosan befolyási övezetének tekintett (például Románia). Algéria viszont nem tag, holott az erőteljes arabosítás ellenére sok lakója frankofón (kivált az értelmiség), de a francia mégiscsak „a volt gyarmattartó nyelve”.

A szervezet hálózatszerkezetéhez négy intézmény tartozik: a frankofón egyetemi ügynökség, a TV5Monde tévécsatorna, a frankofon polgármesterek egyesülete, valamint az alexandriai Senghor Egyetem.

Magyarország „megfigyelőként” tagja a frankofón országok szervezetének. A magyar művelődéstörténet természetesen számos francia hatást mutat, a neologizmusok pedig őrzik a frivol, könnyelmű, szellemeskedő képet mint kulturális antropológiai sztereotípiát a francia emberről. Akinek magyarul puvoárja van, az bírhat ugyan valamely presztízzsel, de nem feltétlenül sármos. A francia helyesírást megtartó *finesse* eredeti jelentésének megfelelően finomságot, finom árnyalatot jelöl, a magyarosan írt finesz, fineszes viszont ravaszt, agyafúrtat. Ha francot, francokat emlegetünk, akkor a francia avagy francúz kórra utalunk, melynek hivatalos neve franciául is szifilisz, de a köznyelv korábban ott nápolyi kórnak nevezte – hisz ami rossz, az máshonnan jön, semmiképp sem idevalósi. A *madame* sok nyelvben meghonosodott, viszont a *madám* mesterséget jelöl, vagy bábát, vagy az ősi mesterség menedzserét. A finomkodó társasági modor neve, a *préciosité* lefordíthatatlan, a gáláns meg a galantéria viszont nem igényel fordítást, ahogy a *dessert* meg a *delikatesz* sem, az irodalmi *avantgarde*-ról avagy avangárdról nem is beszélve. S ha budapesti bulvárlap apróhirdetése között ezt olvassuk: „francia tanárnő kényeztetne”, aligha gondolunk tanórára.

4.

A párizsi békeszerződéssel létrehozott Népszövetség francia nyelvterületen, Genfben székel. Utódának, az ENSZ-nek New Yorkban van ugyan a székhelye, de két szervezete közül az egyik, az Egészségügyi Világszervezet Genfben lakik, nevelésügyi, tudományos és kulturális szervezete, az UNESCO pedig Párizsban, az Eiffel-toronytól nem messze. (Az ENSZ hivatalos nyelvei egyébként: angol, arab, francia, orosz, kínai, spanyol.) S elegáns párizsi palota a gazdasági együttműködés szervezetének székháza (OCDE, angol nevéből alkotott betűszóval: OECD, hivatalos nyelve: angol, francia). Az EU intézményei francia nyelvterületen találhatóak (Strasbourg, Luxemburg, Brüsszel), ügyviteli nyelveik pedig az angol, a francia és a német. (Hivatalos nyelv:

valamennyi tagállam hivatalos nyelve. Nemzetiségi nyelvként nem az például a breton vagy a korzikai, viszont ha magyar kisebbség nyelvhasználatát bárki, bármi korlátozza, akkor az EU egyik hivatalos nyelvének használatát akadályozza.)

Franciaország minden külföldi – ott zajló vagy oda irányuló – tevékenységét a Quai d’Orsay, azaz a külügyminisztérium irányítja, vagy közvetlenül, vagy úgy – például kulturális, oktatási, tudományos ügyekben –, hogy részt vesz benne. Sajátos elem, hogy a politikai, államigazgatási szerkezetből adódóan a hadügy és a külügy a köztársasági elnök felségterülete, kinek hatalma régi és erős királyokéhoz fogható – eltérően a ma Európában egybeült uralkodó királyoktól. Politikusok serényen hivatkoznak a republikánus értékekre, s az államfői beszédek hagyományos zárómondatai az „éljen a köztársaság, éljen Franciaország”. De kis túlzással úgy festhető le a helyzet, hogy az ország időközönként – korábban hét, újabban ötévente – „királyt” választ.

A francia nyelv népszerűsítésével hivatott növelni Franciaország politikai befolyását az *Alliance Française* nevű közhasznú alapítvány. 1884-ben alapították az akkori oktatási miniszter kabinet-főnökének kezdeményezésére; az alapító bizottságnak tagja volt Pasteur, Renan, Verne... Kevéssel a németektől elszenvedett vereség után jött létre, s egyik célkitűzése volt, hogy a felvilágosodás eszméit terjessze a gyarmatbirodalom országaiban. Deklaráltan nem politikai és nem vallási alapítvány, de szembeötlő a politikai szándék, s az alapító bizottságot úgy állították össze, hogy legyen mind katolikus, mind protestáns, mind izraelita tagja. Napjainkban 136 országban működik, a külügy által szabályozott összhangban a francia kulturális intézetekkel, s helyi kezdeményezésre is alakulhat olyan „társadalmi egyesület”, mely – ha megkapja a francia elismerést – *Alliance Française*-ként dolgozhat. Több országban több „fiókja” is van, például Magyarországon öt (Budapest, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged). Párizsi székhelyén a nyelvtanfolyamok évente tíz-tizenkétezer diákot fogadnak 160 országból.³²

A kulturális attasé, az oktatási, tudományos együttműködésért felelő diplomaták munkahelye általában a francia intézet (*Institut Français*), ilyen jelenleg 143 országban van, némely országban (pl. Portugáliában, Romániában, Izraelben) több is.

Amagyarországi 1947-ben alakult, s a rendszerváltozásig a politikai rendőrség megkülönböztetett figyelmének örvendett előbb az V. kerületi Ferenczy utcában (1947–61), majd a VI. kerületi Szegfű utcában. Új épületébe,

Budára, a Fő utcába 1992-ben költözött.³³ A tudományos együttműködésben meghatározó szerepet vállal a magyar akadémiai kutatóintézetek hálózatához hasonlítható CNRS (*Centre National de la Recherche Scientifique*) a maga huszonötezernyi kutatójával (ők a nyolcvanas évek eleje óta köztisztviselők). A megfelelő, tudományos francia intézet (*Institut français de recherche*) keretében a CNRS több országban működtet kihelyezett tagozatot (pl. Oxford, Jeruzsálem).³⁴ A részben vagy teljesen francia tannyelvű egyetemek egyesületének (AUF) száz országban nyolcszáz egyetem tagja (Dél-Afrikától Tiranán s Budapesten át pl. Besztercebányáig).³⁵ Külföldi és (korlátozott számban) francia diákok nevezetes campusa Párizsban a nemzetközi diákváros (CIUP – *Cité Internationale Universitaire de Paris*) a maga kb. ötezer lakójával. A húszas években született, az első világháború után alapítóinak szándéka az volt, hogy franciául mozdítsák elő a békés, kulturaközi

párbeszédet. (Van benne spanyol, olasz, tunéziai, német stb. kollégium, kelet-közép-európai nincsen.)³⁶

A művészetek népszerűsítésére a húszas években alakult egyesület (AFAA – *Association française d'action artistique*), mely ma a külügy és a kulturális minisztérium együttműködésével külföldieket Franciaországban, franciákat külföldön vendégszerepeltet.³⁷ Francia írók pedig ösztöndíjjal tölthetnek egy-egy szemesztert vagy egész évet külföldön (pl. Toussaint Japánban, Juliet Új Zélandon).³⁸ S évente egyszer Cannes-ra figyel a filmes világ, nyaranta meg Avignonban színházi a fesztivál.

Francia egyetemet Budapesten a világi misszió, a Mission Laïque Française tervezett jó két évtizede, jelezve, hogy angol nyelvű már van (az Amerikában bejegyzett CEU), a német pedig épp alakul. Ezt a missziót 1902-ben alapította egy több országot megjárt néptanító; az egyesület 1907 óta közhasznú. Első tanintézete

Szalonikiben alakult meg, a második Bejrutban. (Bejrutban akkor már működött francia egyetem, a jezsuiták által 1875-ben létrehozott, máig meglévő Université Saint Joseph, hol számos libanoni politikus, francia-libanoni író diplomázott, ma doktoriskolája a CNRS-szel közös.³⁹) Jelenleg a missziónak százötvenféle státuszú tanintézete van negyvenegy országban, ötvenötezer diákkal. Nem költségvetési intézmény, de – mint bármely francia egyesület – kaphat támogatást az államtól is, igazgatótanácsának tagja az oktatási és a külügyi tárca vezetője, s az oktatási minisztérium például úgy tudja támogatni, hogy a közalkalmazott tanárok közül némelyeket határozott időre, fizetésüket biztosítva, mintegy átenged a missziónak. Az alapító magát és az egyesületet világi misszionáriusnak tekintette. Az egyesület chartája leszögezi: a világi misszionárius tiszt elrettelnyitottan tekint minden nemzeti nyelvre s kultúrára, a szolidaritás, az emberi jogok s a humanizmus elveit képviseli és hirdeti franciául.⁴⁰

5.

(Befejezés helyett: gyarló tapasztalatként is annyi azért leszűrhető a francia ország lakóiról, hogy falujához ragaszkodó világfi mindegyik. Olyan, aki a maga szellemi hazáját oly egyetemesnek tartja, hogy mindenkire kiterjeszti, s ezért elcsodálkozik rajta, hogy egyáltalán van külföld. Külföldön meg, távol a maga helyi szokásaitól, kissé számkivetettnek érzi magát. Amikor meg a külföldi érkezik az ő valóságos francia országába, azt részint érthetőnek tartja, olyasminek, ami arra vall, hogy az illető tudja, mi a jó. Részint meg falusias érdeklődéssel és gyanakvással fogadja, hiszen az illető: ember, ami az emberjogos francia hazafogalom szerint csodálatos és tiszteletre méltó dolog. Viszont mégsem francia, s ez azért kissé gyanús, furcsa és meghökkentő.)

JEGYZETEK

- 1 MANN, Thomas: *A Buddenbrook ház.* Ford. LÁNYI Viktor. Bp., Európa, 1960, 5.
- 2 TOLSZTOJ, Lev: *Háború és béke.* Ford. MAKAI Imre, Bp., Európa, 1962, I., 7.
- 3 TOLSZTOJ : *i. m.*, 8.
- 4 TROYAT, Henry: *Tolsztoj élete.* Ford. RÉZ Ádám, Bp., Gondolat, 1967, 245.
- 5 Például Budapesten, a századelőn Arthur Koestlernek hol német, hol angol, hol francia nevelőnője volt: „első francia szavaimról – melyeket hároméves koromban ejtettem ki – hiteles jelentések szólnak. Eszavak címzettje egy új nevelőnő volt, s az alábbi szűkszavú nyilatkozatra szorítkoztak: *Mademoiselle, pantalons mouillés.* A nyilatkozat arra vonatkozott, hogy bepisiltem.” KOESTLER, Arthur: *Nyílvessző a végtelenbe.* Ford. BORIS János, Bp., Osiris, 1996, 53.
- 6 LODGE, R. Anthony: *Le français. Histoire d'un dialecte devenu langue.* Traduit de l'anglais par Cyril Veken. Fayard, Paris, 1997, 166. (Eredeti kiadás: *French, from Dialect to Standard.* Routledge, London, 1993)
- 7 ELIAS, Norbert: *A civilizáció folyamata.* Ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 1987, 240–242.
- 8 FUMAROLI, Marc: *Quand l'Europe parlait français.* Éditions de Fallois, Párizs, 2001, 232–276.
- 9 GRIMM, Friedrich Melchior: *Lettres des Lumières. 1753–1773. Correspondance.* Lettres choisies et présentées par Verena von der Heyden Rynsch. Mercure de France, Párizs, 2001, Róla: Fumaroli *i. m.* 351–373.
- 10 SCHLOBACH, Jochen: *Philosophe.* In: Michel Delon (sous la direction de): *Dictionnaire européen des Lumières.* Presses Universitaires de France, Párizs, 1997. 851–854. („A *philosophe* testesíti meg az új embereszményt, a felvilágosult embert, ki saját értelmét használja s ennek megfelelően cselekszik. A szónak ez a jelentése a francia nyelv sajátja. Angolul a francia terminust használják a XVIII. századi filozófusok megjelölésére, németül pedig az *Enzyklopädisten* vagy a *französische Aufklärer* adja vissza jelentését.” I. m. 851–852.) Ld. még KOSELLECK, Reinhart: *Le règne de la critique.* Traduit de l'allemand par Hans Hildenbrand. Les Éditions de Minuit, Párizs, 1979 (Eredeti kiadás: *Kritik und Krise.* Verlag Karl Albert, 1959) Ankét az „entellokratákról”, az értelmiségi döntéshozókról: ROTMAN, Patrick – HAMON, Hervé: *Les Intellocrates.* Ramsay Éditions, Párizs, 1981. Háromkötetes monográfia az értelmiségi kapcsolatrendszeréről: RIEFFEL, Rémy: *Les intellectuels sous la Ve République (1958–1990).* Hachette, Párizs, 1995
- 11 BÖRNE, Ludwig: *Párizsi levelek.* Vál., ford., bev. és jegyz. SZILÁGYI András. BUKAREST, Kriterion, 1975, 95–96.
- 12 BÖRNE: *i. m.*, 24–25.
- 13 ECKHARDT Sándor: *A francia szellem.* Bp., Magyar Szemle Társaság, 1938, 110.
- 14 Idézi és kommentálja CASANOVA, Pascale: *La République mondiale des lettres.* Éditions du Seuil, Párizs, 1999. 133–136.
- 15 FARZANEH, M. F.: *Rencontres avec Sadegh Hedayat. Le parcours d'une initiation.* Traduit du persan avec la collaboration de Frédéric Farzaneh. José Corti, Párizs, 1993, 125–126.
- 16 „Semmi nem igaz, gondolta a fiatal ember, amit Európáról fecsegnek. A háború és a béke, Amerika és a kommunizmus az egyik oldalon, s a másik oldalon négy ember Párizsban az utcán, akik még nem ebédeltek, előreláthatóan nem is ebédelnek ma, ami nem akadályozza meg őket abban, hogy az utcán hangosan vitakozzanak az európai művészet jövőjéről.” MÁRAI Sándor: *Idegen emberek.* Bp., Pantheon, 1930, 100. (Új kiadás: Bp., Helikon, 2005. A regény egyébként 2012-ben franciául is megjelent.) Az „idegen ember” által a vágyott új helyen kezdetben átélt „labirintus”-élményről: SCHÜTZ, Alfred: *L'Etranger. Un essai de psychologie sociale.* Traduit de l'anglais par Bruce Bégout. Párizs, Editions Allia, 2003, 38–39. (Eredeti kiadás: *The Stranger.* Kluwer Academic Publishers, 1966)
- 17 Bernanost idézi MAKINE, Andrei: *Cette France qu'on oublie d'aimer.* Flammarion/Points, Párizs, 2006. 27. (A Szi-bériában született és nevelkedett orosz író Franciaországban telepedett le, s műveit franciául írja. Róla: HARMATH Erzsébet: *Pour une géopoétique des oeuvres littéraires. Andrei Makine et la francophonie.* L'Harmattan, Párizs, megjelenés előtt.)
- 18 HOFFMANN, Stanley: *Sur la France.* Párizs, Seuil, 1976, 95. (A bécsi születésű Hoffmann Franciaországban töltötte gyermek- s ifjúkorát, így a Harvard professzoraként is több könyvét franciául írta, ezt is.)
- 19 MOURRE, Michel: *Dictionnaire encyclopédique d'histoire.* Párizs, Bordas, 1996, I. k. 1250.
- 20 DENON, Vivant: *Voyage dans la Basse et la Haute-Egypte pendant les campagnes du général Bonaparte.* 1802, 224. Ennek egyik új (szemelvényes) kiadása az arab Abdel Rahman El-Gabarti vonatkozó krónikájával (annak szemelvényeivel) szembeállítja a beszámolót: *Sur l'expédition de Bonaparte en Égypte. Témoignages croisés et commentés par Mahmoud Hussein.* Actes Sud/Babel, 2006 (Napjainkban a Louvre egyik szárnya viseli a kitűnő prózaíró, Vivant Denon nevét.)
- 21 GIRARDET, Raoul: *L'idée coloniale en France.* Párizs, La Table Ronde/Pluriel, 1990, 22.
- 22 BITTERLI, Urs: „Vadak” és „civilizáltak”. Ford. BENDL Júlia. Bp., Gondolat, 1982, 225.

- 23 GIRARDET: *i. m.*, 189.
- 24 GIRARDET: *i. m.*, 281.
- 25 BURTON, Richard F. (1821–1890) katonatiszt és író 1853-ban látogatott el Mekkába, a reneszánsz óta a tizenegyedik európaiként, élete kockáztatásával, lévén tiltott város az iszlám szent helye a „hitetleneknek”. Útirajza három kötetben: *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah*. London, 1855–56. (Részleges francia kiadás: Hachette, Párizs, 1872)
- 26 Franciák XIX. századi, levantei utazásainak antológiája: BERCHET, Jean-Claude (szerk.): *Le voyage en Orient*. Laffont/Bouquins, Párizs, 1985; SAID, Edward W.: *Orientalizmus*. Ford. PÉRI Benedek. Bp., Európa, 2002. („Flaubert keleti élményeit, legyen szó bár felemelő vagy éppenséggel lehangoló élményekről, a Kelethez társított érzékiség lengi körül.” 325. old.) Said kairói születésű palesztin, a Columbia egyetem professzora volt, felfogásában az orientalizmus nem más, mint az imperializmus kulturális változata. Flaubert-hez: LŐRINCZKY Ildikó: *L'Orient de Flaubert. Des écrits de jeunesse à Salammbô: la construction d'un imaginaire mythique*. L'Harmattan, Párizs, 2002. Flaubert közhely-szótárának meghatározása szerint egyébként az orientalista „olyasvalaki, aki sokat utazott”.
- 27 PELTRE, Christine: *Dictionnaire culturel de l'Orientalisme*. Hazan, Párizs, 2008 Bibliográfiájában ez harminchét nagy orientalista kiállítást s hozzájuk kapcsolódó katalógust sorol fel (1975–2008 között).
- 28 *Les Juifs dans l'orientalisme (1832–1929)*. Coédition Musée d'art et d'histoire du Judaïsme/Skira-Flammarion, Párizs, 2012
- 29 Például a Mária Kistestvérei rend szerzetesei közül 1940-ben tízezren tanítottak negyvenkét országban. ZELDIN, Theodor: *Histoire des passions françaises, 1848–1945*. II. k. (*Orgueil et intelligence*). Traduit de l'anglais par Catherine Erhel et Odile de Lalène. Seuil/Points, Párizs, 1980. 327.
- 30 DESCHAMPS, Pierre (1873–1958) nézeteit idézi a közhasznú egyesület honlapja: www.mlfmonde.org.
- 31 Az Observatoire de la langue française jelentése, 2014. *La langue française dans le monde*. Éditions Nathan, 2014 Valamint a szervezet honlapja: www.francophonie.org „A franciát anyanyelvként vagy szinte anyanyelvként használók számát a világban mintegy 90-100 millióra becsülik”, írja a francia nyelvnek szentelt szócikkben KISS Sándor = FODOR István (főszerk.): *A világ nyelvei*. Bp., Akadémiai, 1999, 415.
- 32 www.alliancefr.org. Vö. ÁDÁM Péter: *Francia–magyar kulturális szótár*. Bp., Corvina, 2004, 11.
- 33 www.institutfrançais.com
- 34 Ez a francia intézeti rendszer 2010-től jelentősen átalakult Xavier Darcos kezdeményezésére és vezetésével. (Darcos Mérimée-kutató irodalomtörténész és szenátor, fia több éven át dolgozott a budapesti Francia Intézetben.)
- 35 www.auf.org
- 36 A kilencvenes évek első felében működött Budapesten a magyar felsőoktatás európai felzárkóztatását segítő alapítvány (IFHERD). Ennek a CIUP, ill. a Francia Intézet akkori vezetőinek támogatásával készítettem részletes tervet magyar kollégium, azaz Collegium Hungaricum létesítésére a párizsi campuson. A CIUP történész igazgatója attól sem zárkózott el, hogy a kollégium épülete kivételként ne a XIV. kerületi campuson belül, hanem a szomszédos XV. kerületben legyen. Ott volt ugyanis az ún. Magyar Ház, melyet megvásárolt, felújított a magyar állam. A felújítást a helyszínen irányító mérnök ismerte a kollégium-tervet, ezért lett az épületben nagyelődő, került legtöbb helyiséghez – mint leendő tanári, ill. diák lakószobához – külön fürdőszoba. Átmenetileg ott működött aztán a magyar nagykövetség, jelenleg pedig a konzulátus. A kollégium ügyében meg végül is annyi történt, hogy a párizsi magyar intézet neve kiegészült a Collegium Hungaricum szókapcsolattal.
- 37 ÁDÁM: *i. m.*, 9.
- 38 JULIET, Charles: *Au pays du long nuage blanc*. Journal. Wellington août 2003 – janvier 2004. Gallimard/Folio, Párizs, 2008
- 39 www.usj.lb
- 40 www.mlfmond.org. A terven körülbelül egy évig dolgoztunk. A misszió akkori igazgatója Budapestre is ellátogatott, hogy helyszínt, épületet keressen. Az óbudai Fő tér egyik (akkor még felújításra váró) műemlék épületét szemelte ki. A kidolgozott tervet köztársasági elnökként François Mitterrand tette habozás nélkül ad acta, mondván: inkább Vietnam (a hajdani Indokína) felé kell fordulni, az ottani frankofóniát feléleszteni és támogatni.